

МЕЖДУ ДВЕ ЕПОХИ*

Огнян Минчев

Сривът на финансовите пазари, изборът на Барак Обама за президент на САЩ, кризата на енергийните пазари – всичко около нас показва, че сме на границата между две епохи. От това как ще определим – и как ще оценим постигнатото през епохата, която си отива до голяма степен зависи с каква картина на света ще пристъпим към предизвикателствата на нашето бъдеще. Затова силите на миналото активно се опитват да обсебят дебата за бъдещето. “Финансовата криза е краят на капитализма в човешката история” патетично заявяват социалисти и левичари от всички разновидности. Тържествените акорди за “края на капитализма” долитат и от бунището на историята, където доживяват във вегетация дните си останките на комунистическия експеримент на XX век. “Финансовата криза е свидетелство за кризата на държавната регулация на финансовите пазари” настояват мохиканите на “свободния пазар” и пазарните фундаменталисти, за които човешката свобода и успех са немислими извън “пазарната всеобхватност” на битието. Словесната битка между “капитализма” и “социализма” – двата могъщи мита на XIX и XX век – цели да опакова нашата променяща се визия за човека и света в идеологическите доспехи на обществените разделения и конфликти, които ние ще оставим в музея на историята за да се обърнем с лице към предизвикателствата на бъдещия свят.

Епохата, която изпращаме започна с победата на Маргарет Тачър и Роналд Рейгън – съответно на парламентарните избори във Великобритания през май 1979 и президентските избори в САЩ през ноември 1980 г. Британия бе помръкнала в “зимата на недоволството”, която профсъюзите и левите активисти организираха на собственото си лейбъристко правителство. Това бе финалният акт на дългата битка на изтощение, започнала с миньорските стачки срещу кабинета на Едуард Хийт през 1972-73 г. Бъдещето правителство – лейбъристко или консервативно – имаше все по-малко ресурси за преразпределение. Бизнесът имаше все по-малко шансове за успех в клещите на новия тип криза – стагфлация, комбинация от стагнация и инфлация, която по принцип кейнсианският регулативен механизъм би трябвало да избягва и коригира. Британската демокрация след 1945 г. функционираше по правилата на “следвоенния консенсус” – система за гъвкаво припокриване на леви и десни стратегии в рамките на “социалната държава”, гарантирана от умерено стимулиране на търсенето и регулиране на пазарния цикъл от страна на държавата. Тази държавна корекция на пазара се осъществяваше чрез гъвкаво посредничество между основните организирани интереси – на бизнеса и профсъюзите – в обществото и чрез преразпределение на националния доход посредством внимателно балансиране между интересите на многобройни организирани групи в обществото.

Тази система издъхна през кризисните 70-те години, приключили с провала на кабинета Калахън да усмири собствените си поддръжници. Британското общество бе изпаднало в “плюралистична стагнация”¹ – в цикъл на растящи претенции към богатата,

* Тази статия ще бъде публикувана в бр. 4 за 2008 г. на списание “Финанси”

разпределяни от държавата и намаляващ ресурс, предоставян на държавата от пазара за разпределение. Възможността за корекции в рамките на системата на кейнсианския консенсус се бе изчерпала. Начело на британските консерватори бе дошла “Желязната лейди”, която категорично промени не просто държавната политика, но и начина, по който бяха мислени политически обществото и държавата. За г-жа Тачър “консенсусът” бе предателство към принципите на демократичната политика. “Трипартизмът” – гъвкавото регулиране на организирания интереси на профсъюзи и бизнес от държавата – бе “безсрамна” отмяна на принципите на демократичното представителство. Пазарът бе този, който произвежда и разпределя в строго съотношение към реализирания продукт. Г-жа Тачър намали данъчните задължения на бизнеса за да стимулира инвестициите и отказа изобщо да дебатира с профсъюзите каквото и да било. Ако някой имаше претенции към работата или доходите си – да се обърне към пазара. Точка. Край.

За броени години традиционните индустрии в средна и северна Англия издъхнаха в суровата нова среда на отсъстващи субсидии, споразумения и държавни бонуси. В южна Англия бурно се развиха т.нар. “слънчеви индустрии” – индустриите на новите технологии, които изискваха пазарна свобода, премахване на държавните регулации и умереност на данъчното облагане. Профсъюзите скочиха на битка начело с левичари-екстремисти като Артър Скаргил – но напразно. Срещу себе си те вече имаха не кроткия либерал Едуард Хийт или безпомощния лейбъристски премиер Джеймс Калахън, а една жена – премиер, която не отстъпи нито крачка назад в амбицията да ги отстрани от пътя си. И успя да го направи. След няколко години суровите мерки на дерегулацията и приватизацията дадоха очаквания резултат – от “болния човек” на Европа, задминат дори от Италия в стопанското си развитие, Великобритания се превърна в най-динамично развиващата се европейска страна. Разбира се, това имаше своята социална цена. Цена, която г-жа Тачър бе готова да плати.

През 1976 г. кандидатът за президент на САЩ от Републиканската партия Ронълд Рейгън загуби предварителните избори в полза на действащия президент Джералд Форд. На партийния конвент в Канзас Рейгън си говори със своя съветник Ричард Алън за бъдещето. “Какво мислиш за Студената война?” пита Рейгън. “О-о”, възкликва смутен от пределната общност на въпроса Алън. “Аз казвам, че ние ще победим, а те ще загубят”, тихо но категорично говори Рейгън... През същата 1976 г. излиза книгата на Даниел Бел – един от социологическите гуру на “индустриалното общество” и “конвергенцията”, озаглавена “Културните противоречия на капитализма”². Бел изненадващо се е “отгърсил“ от целия либерално-корпоративен багаж на технократичния оптимизъм и предлага изненадващо нова интерпретация на кризата, в която се намира Америка.

През 1973 г. Западът преживява кризата на рязък ръст на петролните цени, чиито последици дълго ще се усещат. В Америка – страната на “свободния пазар” – кейнсианският регулативен механизъм също зацикля. Стагфлацията е порочният кръг, в който попада и администрацията на усмихнатия популист Джими Картър след 1976 г. Стопанските проблеми съвпадат с болезнения “Виетнамски синдром”, разделил американското общество вследствие на военната загуба в Индокитай. Даниел Бел – заедно с група разнородни бивши либерали и левичари, бързо движещи се вдясно – търси причините за кризата в самите основания на американското общество. Икономиката се разгръща на пазара и неин ръководен принцип е ефективността. “Обществото на благоденствието” от кейнсиански тип загърбва тази проста истина и

подхожда към икономическото управление от принципа на равенството, който ръководи демократичната политика, но не и пазарния успех. След революцията на контракултурата от 1968 г. политическият принцип на равенството твърде бързо се разпростира върху целокупния живот на обществото, ерозирайки класическите ценности на капитализма, счита Бел. На равенството в политиката и на ефективността в стопанския живот на пазара, съответства културният принцип на индивидуализма, който осмисля етиката на капиталистическото общество. Тази етика се подкопава опасно от хедонистичните ценности на “обществото на благоденствието”, слагащо акцентите на човешкия живот върху удоволствието, потреблението и развлечението, вместо върху трудолюбието, умереността и спестовността. Експанзиращата социална държава е инструмента на тази нелегитимна отмяна на капитализма като етика и обществен порядък. “Свали от гърба си държавата, извади ръцете си от джобовете ѝ”, призовава Ървин Кристъл, гуруто на новооформящата се неоконсервативна доктрина.

Пазарната свобода на капитализма изисква политическата свобода на демократичната система и обратно, твърди Майкъл Новак в “Духът на демократичния капитализъм” (1982 г.)³. А пазарът и демокрацията искат твърда международна политика за защита на свободата, с която се нагърбва новоизбраният президент Роналд Рейгън през 1981 г. Той изпраща в ООН професорът по политология Джийн Къркпатрик, която теоретично степенува заплахите за свободата в съвременния ѝ свят: тоталитаризмът – нацистки или комунистически – като главна заплаха, и авторитарните режими като второстепенна заплаха, която подлежи на еволюция. Може би малцина посветени в началото на 80-те години са вярвали, че комбинацията между завръщане към “малка държава” и ниски данъци, “свободен пазар” и базирана върху морал употреба на твърда сила в международните дела ще доведе до възраждане на Америка и Запада. Резултатите обаче са очевидни. Икономическият растеж и просперитет са пред очите на всички. За по-малко от десетилетие системата на съветския комунизъм рухва до основи, а демократичната система се разпространява сред десетки нации, въпреки огромната цена, която те плащат за болезнените реформи. Икономическата ортодоксия на неолиберализма – базирана на пазарен фундаментализъм – и политическата ортодоксия на демокрацията като неизбежно бъдеще на целия свят са векторите, дефиниращи еднополярния свят, ръководен от единствената свръхсила в “глобалното село” – САЩ. Дори социалдемократите стават неолиберали – и се приютяват в лявата версия на “свободния пазар”: “третият път”.

На цялата тази конструкция от теории, ценности и впечатляващи победи ѝ липсва само едно, за да бъде приета за “окончателно победилата истина” – липсва ѝ “хепи енд”. Всяка епоха си отива под напора на своите вътрешни дилеми и конфликти, и епохата на неоконсерватизма не прави изключение. За пазарния фундаментализъм – какъвто по същество е неолиберализмът/неоконсерватизмът - защитата на обществения интерес е проста функция на сумираните вектори на частен интерес, защитаван от преследващите своите цели пазарни индивиди (ролята на автономната публична сфера тук е неясна – нещо като “базата определя надстройката”, но в неоконсервативен вариант). Но днешната финансова криза ясно показва как “автоматично” бе защитен общественият интерес от частните интереси на преследващите своите цели инвестиционни банки и фондове на Уол-стрийт. Ървин Кристъл призоваваше американците да извадят ръцете си от джобовете на държавата, но точно “малката държава” на консерватора Джордж У. Буш, натрупа федерален дълг от над 10 трилиона долара. Каква е ползата от ниските данъци, след като поколения американци ще изплащат този дълг? Пазарната свобода доведе до бърза и всеобхватна глобализация,

но как да разграничим в никнещите като гъби офшорни зони легитимния бизнес от мафията и организираната престъпност? Моралната твърдост и безусловна решимост на Роналд Рейгън да употреби цялата сила на Америка в борбата с “Империята на злото” доведе до краха на комунизма. Непоколебимата твърдост и решимост на наследилите го неоконсерватори да упражняват свободно военната и стопанска сила на САЩ за постигане на стратегически цели обаче доведе до затъване на Америка в няколко войни в Близкия Изток и до болезнено изтощаване на американската икономика и общество от военните усилия. Подобно на всяка идеология неоконсерватизмът предлагаше интегрална и непротиворечива визия за света, осмисляща мобилизацията на обществата зад определени значими цели и мисии. Реалният свят обаче е противоречив и видимо неинтегрален – неговите истини се намират значително под повърхността на която и да е идеологическа конструкция.

Неоконсервативната революция се базира върху отрицанието на възгледите и практиката на кейнсианската система за “общество на благоденствието”. Ако погледнем текстовете на основните неоконсервативни идеолози, можем да останем с впечатлението, че кейнсианската регулация ознаменува една епоха на дълбоки заблуди и поражения – едва възраждането на ортодоксията на “свободния пазар” връща Америка и Запада на пътя на истината и динамичния прогрес. Форматът на обобщаваща статия не е много подходящ за детайлно навлизане в този исторически спор – кейнсианство срещу неолиберализъм. Нека все пак припомним, че кейнсианската регулативна система буквално извади западния свят от спиралата на “Голямата депресия”, урегулира отношенията между организирания труд и предприемаческото съсловие (слагайки край на класовите войни по Марксов образец). И най-важно – за по-малко от две десетилетия след 1945 г. кейнсианският модел постигна ръст на жизнения стандарт в западните общества, който е в пъти по-голям от сумарния ръст в стандарта на живот през цялата дотогавашна писана история на човечеството. Масовизацията на “средната класа”, масовата употреба на частни автомобили, еднофамилни къщи (с ипотека), ваканциите и масовите пътувания по света – всичко това е приноса на “икономиката на търсенето”, лансирана от Джон Мейнард Кейнс. “Днес ние всички сме кейнсианци” заяви консерваторът Ричард Никсън в началото на 70-те. Защо кейнсианската система навлезе в криза – защо се върна ортодоксията на “свободния пазар”?

Без претенция за изчерпателен отговор, бих искал да посоча преди всичко феномена “глобализация” като фактор за дезинтеграция на “кейнсианския консенсус”. Стимулирането на търсенето се осъществяваше от националната държава и на националния пазар. Френският бедняк получаваше социални помощи и програми за да купува френски стоки и да стимулира френското производство. Глобализацията на пазара обезсмисли този цикъл: френската държава продължаваше да подпомага френския (повече или по-малко) бедняк, но той вече купуваше – на френския пазар – обувки от Индонезия, телевизори от Япония и дори сандвичи от Макдоналдс. Националната “икономика на търсенето” се превърна в наливане на вода в пясък. Възможни бяха две опции: да се глобализира кейнсианската система (нещо, което самият Кейнс предлагаше при формирането на Бретън-Уудските институции през 40-те години) или да се върнем към ортодоксията на “свободния пазар”. Втората опция бе далеч по-изгодна за вече укрепналия транснационален, глобален бизнес. Още повече, че при глобалния “свободен пазар” липсваше – липсва и до днес – “малката” институционална корекция, наречена от Адам Смит “ношен пазач” – държавата. Съюзът “неоконсерватизъм – икономически неолиберализъм” бе идеологическата

инфраструктура, направила възможна глобализацията чрез еманципиране на предприемачеството от рамките на националния пазар и контрола на националната държава. Превръщането на САЩ в единствената свръхсила след рухването на Съветския съюз направи възможно припокриването на американския национален интерес с интересите на глобалния бизнес в една интегрирана стратегия за глобална стопанска и политическа трансформация през 90-те години и в началото на нашия век. Това припокриване бе толкова ефективно, че бе изцяло припознато от враговете на глобализацията – превърнали се и във врагове на САЩ. Радикалните реакции срещу глобализацията не закъсняха. “Войната с тероризма” стана неизбежна.

Неизбежно стана и пренапрягането на ресурсите на САЩ като свръхсила, отговорна за функционирането на твърде флуидния и изменчив международен порядък след 1990 г. Колкото по-илюзорна цел се оказваше “Краят на историята” по Фукуяма, толкова по-големи ставаха отговорностите на “глобалния шериф”, който макар и победител в Студената война и стопанин, притежаващ въоръжени сили, надхвърлящи потенциала на всички останали в света взети заедно, представляваше по-малко от 25 на сто от световната икономика. Историкът Пол Кенеди предупреди Вашингтон за опасностите от “свръхразпростиране” в стратегическия контрол над глобалния свят още през 1990 г. Но 90-те години все пак се оказаха епоха на ограничени, незначими предизвикателства пред Америка – което даде възможност на Бил Клинтън да се съсредоточи върху периферни проблеми като Косово и върху полезни довършителни работи в посткомунистическото пространство като разширението на НАТО например. Едва 11 септември демонстрира “тежестта на короната” да бъдеш начело на един глобален свят, който обединява центростремителните сили на технологиите, информацията, финансите и политическото разкрепостяване със центробежните сили на културната автономизация, религиозния радикализъм и страха от модернизацията. Америка пое удара като символ на модерната глобална цивилизация. “Войната срещу тероризма” бе неизбежна и зад Вашингтон застанаха като един всичките негови стари и нови съюзници.

Разногласията между САЩ и Европа започнаха при определянето на методите и целите на борбата с международния тероризъм. Военната свръхмобилизация, избрана за стратегия от администрацията на Буш и доктрината за “превантивен удар” навсякъде по света, където някой може да замисля нападение срещу САЩ оставиха предпазливата Европа изцяло “в обятията на Венера” (по метафората на Робърт Кейгън). Докато Америка избра ролята на “глобален Марс”, способен едностранно да решава с военна сила проблемите на глобалния свят, преценени като заплаха срещу националния интерес на САЩ⁴. Критиките към администрацията на Буш бяха и си остават свързани преди всичко с войната в Ирак. Въпросът доколко бе адекватна цялостната визия за борба с ислямския тероризъм остана на заден план. На първо място, гъвкавата – по партизански модел – структура на “Ал Кайда” и другите терористични групи трудно можеше да бъде уязвена от концентрирана военна сила, изградена за противопоставяне на друга голяма армия – от типа на съветската. Включването на американските части в градска партизанска война от тази гледна точка имаше много висока цена – и финансова, и като човешки жертви. На второ място, финансирането на войната с тероризма създаде порочен кръг – висок държавен дефицит, обезценяване на щатския долар, нарастване на цените на петрола, концентрация на големи доларови активи в ръцете на “петролните монархии”, част от които по различни пътища отиват за финансиране на ислямския фундаментализъм и производните му терористични групи.

Външната политика на свръхсилата Америка, която по определение трябва да преследва глобални баланси и взаимодействия бе редуцирана до едноизмерен фокус - върху Ирак и съпътстващите го проблеми на “войната с тероризма”. Тази свръхмобилизация на Вашингтон върху един – макар и най-важен – международен проблем създаде зони на вакуум и амбиции те да бъдат запълнени от новоизгриващи световни сили. Русия се завърна с неоимперски претенции към постсъветското пространство, Иран доста успешно разиграва “ядрената карта”, Китай усвоява икономически и инфраструктурно пространството на постсъветска Централна Азия. Подкопаването на ролята на САЩ като свръхсила се осъществява както по линия на този разширяващ се глобален вакуум, пораждащ съюзи на “новите автокрации” срещу Запада, така и в посока ерозия на престижа на САЩ като водещ стопански, социален и културен модел за подражание – на т.нар. “мека сила”. Сериозно намаля ролята на Америка в решаването на поредица глобални предизвикателства като промяната на климата и разработването на алтернативни източници на енергия. Борбата с международната организирана престъпност, усилията за неразпространение на опасни оръжия за масово поразяване – традиционни сфери на американско ръководство в глобалния свят – бяха затруднени в контекста на блискоизточния свръхангажимент.

Постепенната блокада във външнополитическата и икономическата стратегия на администрацията на Джордж Буш бе продукт не просто на “свръхфокусиране” върху “войната с тероризма”. Тази блокада е породена от дълбочинни несъответствия във визията, в картината на света, която екипът на президента Буш полага в основите на своята доктрина и политика. Силната зависимост на САЩ от блискоизточния петрол, от специалните отношения със Саудитска Арабия на практика извежда глобалната петролна индустрия до позиция на мощно въздействие върху политическите решения във Вашингтон. Концентрацията върху Близкия Изток – безспорно приоритетен, ключов геополитически регион – оставя в периферията на стратегическото мислене и действие проблеми като бурното развитие на Китай и неговото въздействие върху глобалните стопански и геополитически баланси, връщането на Русия на сцената и нарастващия потенциал на авторитарния режим в Кремъл за въздействие върху ключови международни дилеми като ядрената програма на Иран, сигурността на пътищата за пренос на Каспийските – Централно Азиатските енергоизточници до западните пазари и т.н. Финансирането на “войната с тероризма” се основава на свръхдоверие към ресурсите на Америка и върху натрупване на огромен бюджетен дефицит от над 10 трилиона долара. Финансовата криза на свръх дерегулацията на фондов пазар се оказва последният елемент от кризисния пъзел на зацикляне в стратегическия потенциал на администрацията Буш. Очевидна е необходимостта от нова интерпретация на ролята на Америка в глобалния свят като комбинация от “твърда” и “мека” – “интелигентна” сила (Дж. Най)⁵, както и нова интерпретация на самия глобален свят в края на една 30 годишна вълна на глобализация, основана върху свръхдоверие към пазара като механизъм, способен да се справи с всичко.

За разлика от Роналд Рейгън, Барак Обама не влиза в Белия дом с готова доктрина или визия за Америка и света на бъдещето. Липсата на подобна доктрина не е личен недостатък на новоизбрания президент. Сред множеството идеи и визии за реструктуриране на съвременния свят има много “въпроси за един милион долара”, но твърде малко отговори на дилемите, с които се сблъсква съвременния свят. Една от причините за липсващите отговори е, разбира се, мащабът и скоростта на глобалната промяна. Интерпретациите на тази промяна от гледна точка на “капитализма” и “социализма” са свидетелство единствено за нищета на интелекта – от който и

идеологически полюс на миналото да идват. Логиката на историческата промяна се обяснява по-добре с Хегел, отколкото с учебниците по марксизъм или неолиберализъм. “Социализмът” и “капитализмът” са принципи на производство и разпределение, но като идеологически конструкции те са затворени утопични системи. Историческият процес работи с отворени системи, в които всяка епоха вписва в себе си структурните достижения на предходната и задава контурите на следващата.

Големият социологически принос на кейнсианството е, че то направи възможно понятието за “отворено общество”. В чисто социологически смисъл (да не се бърка с известната система фондации на Дж. Сорос) “отвореното общество” е открита – без предизвестен край – конкуренция на различни механизми за обществено възпроизводство. Пазарът е основен механизъм за възпроизводство, при който се произвежда и разпределя според принципа на баланс между търсенето и предлагането. Да отричаш пазара – самовъзпроизвеждащият се двигател за нарастващото богатство на народите – е все едно да отричаш безусловните рефлексии. Това направиха комунистическите идеолози – забраниха на обществата си да дишат автоматично и започнаха да ги командват: “вдишай”, “издишай”. Резултатът е логичен и известен. Но еволюцията не спира до безусловните рефлексии. Тя надгражда с формирането на условни рефлексии, след това произвежда интелект, след това... Когато пазарът започва да произвежда сътресения от типа на Голямата депресия от 1929 г., става очевидна необходимостта от нови обществени механизми, коригиращи “безусловната” цикличност на пазара. Време е да влязат Франклин Делано Рузвелт и Джон Мейнард Кейнс.

Кейнсианската регулация чрез инструментите на държавата е механизъм за възпроизводство, който се основава върху преразпределение на резултатите от пазара. Обществената полза от това преразпределение се получава като резултативна величина от състезанието на различни обществени групи – синдикати, работодатели, малцинства, експертни общности – пред държавата за получаване на по-голям дял от ресурса за преразпределение. Държавата е отговорна за баланса между тези претенции, който трябва да постигне една основна цел – удовлетворяване на определени обществени приоритети, които пазарът на определен етап от развитието си negliжира. В средата на XX век подобни приоритети са образованието, здравеопазването, пълната заетост, националната инфраструктура. Днес пазарът – който също се развива – успешно маркетизира голяма част от тези държавни приоритети от преди 60 години, без да е в състояние да ги покрие изцяло. Държавата постига обществен баланс чрез посредничество между групите – претендиращи за преразпределение. В зависимост от обществените потребности и правителствените стратегии, някои групи могат да не получат нищо – а други да получат много. В условия на динамичен икономически растеж синдикатите могат да получат много екстри и социални програми. При рецесия ще бъдат подпомогнати предприемачите.

Третият механизъм за обществено възпроизводство на съвременните общества е организираното гражданско общество, което оказва натиск върху държавата в полза на определени значими публични цели – политически, екологични, правозащитни. Гражданското общество защитава автономността и приоритета на демократичната публична сфера над резултатите от пазара и над претенциите на многообразните частни интереси. Смисълът на гражданското общество е в разбирането, че сумата на частните интереси не произвежда автоматично обществения интерес. Така пазарът, държавното преразпределение и гражданското общество са три конкурентни механизма за

възпроизводство на обществото и тяхното съотношение е в зависимост от обществените потребности и условията за удовлетворяването им във всяка конкретна епоха и във всяко конкретно общество. Именно това прави възможен свободният избор на хората в едно общество, отворено към бъдещето. Бъдещето е неизвестно – то ще рекомбинира все повече възможности и все повече механизми за обществено възпроизводство. Казано с езика на рационалните идеологии от XIX век, “социализмът” и “капитализмът” съществуват и ще съществуват в различни съотношения в едно общество, все по-често примесени с “изми” от бъдещето – за съществуването на които идеолозите на миналото не са могли да предполагат.

Като идеология на политическата промяна през 70-те години неоконсерватизмът “отмени” кейнсианското преразпределение, възстановявайки монопола на пазара. Но консерватизмът като политическа стратегия начело с Роналд Рейгън и Маргарет Тачър не можеше да ”отмени” кейнсианската регулация – консервативната революция просто намали, минимизира тази регулативна система, отваряйки пространство за повече пазар. Нима в САЩ и Англия отмениха безплатното образование? Нима британската национална здравна служба бе затворена? Нима помощите за безработица или програмите за стимулиране на малцинствата в Америка бяха закрити? Не, някои от тях дори се увеличиха. Общият дял на националния доход, който се разпределя чрез държавата обаче намалю от около 55 до 40 на сто във Великобритания и от 45 до 30 на сто в Америка. Това съотношение в продължение на десетилетия бе ефективно – ефективни бяха и институционалните механизми, които го поддържаха. Днес тези механизми очевидно блокират. “Кейнсианска експанзия” ли ни очаква в отговор на кризата?

Едва ли, въпреки че масираното държавно рефинансиране на банките, а и на реалния сектор с цел управление на кризата в САЩ, Западна Европа и навсякъде другаде създава точно това впечатление – че светът е на прага на нова ера на държавен интервенционизъм. Но инструментариумът на “икономиката на търсенето”, прилаган в рамките на кейнсианската ортодоксия между 1930-те и 1970-те години едва ли е приложим като системна мярка в съвременните условия на глобалната икономика. Нека само припомним, че кейнсианството бе изоставено не защото беше “неефективно” (напротив, то бе най-ефективният механизъм за балансиране на пазарните реалности, произвел растеж и благоденствие без прецедент в световната история). То бе заменено от неокласически – неолиберален модел на икономическа политика поради разчупването на националните пазари от глобализацията. За повече от три десетилетия процесът на пазарна – финансова, информационна, технологична глобализация преобрази нашия свят до неузнаваемост. Интернет, новите комуникации, тласъкът в потенциалите за развитие – макар и неравномерно разпределени, демократизацията на десетки национални общества, всичко това се подрежда в списъка на позитивните достижения на глобализацията.

Списъкът на глобалните дилеми и предизвикателства е от другата страна на разделителната линия. Свободният глобален пазар създаде един световен бизнес свръх-елит, който приватизира в своя полза огромните печалби и глобализира всички разходи и издръжки на световната стопанска система. За да каже открито това до септември 2008 г. човек трябваше да е анти- или алтер-глобалист. Днес трябва просто да бъде добросъвестен наблюдател. Сметката на глобалното стопанско развитие включва промените в климата, експандиращите мрежи на глобалната организирана престъпност, която е трудно различима от легитимния бизнес в množащите се луксозни оазиси на

безмитните зони и офшорните компании. Широката достъпност на информацията и пътуванията създадоха пространство на пряко общуване и взаимозависимост между народите и културите на съвременния свят. Още в началото на 70-те години Майкъл Маклуън предрече, че това ще бъде предусловие за разгаряне на културни войни, а не за тяхното окончателно преодоляване в единна глобална общност, както предричаха идеалистичните адепти на технократичния оптимизъм.

Глобализацията и либералната политика на интеграция – стопанска, културна, технологична и информационна в една единна демократична световна общност - е едната страна на монетата, презентираща реалностите на съвременния свят. Другата страна е политиката на идентичността, на самозатварянето, на нарастващата ценност на традицията, на различността, на религиозната ортодоксия. Тази друга страна се произвежда от страха пред загубата на идентичност, който нараства с експанзията на Макдоналдс, на световната поп-култура, на ценностните образци на либералния егалитаризъм, свободно пресичащ граници и вековни разделения. Този либерален егалитаризъм, секуларизиран и материалистичен, понесен на крилата на масовото потребление – хедонистичната идеология на глобалния капитализъм, провокира контрареволуцията на традиционализма в различните му форми – национализъм, религиозен фундаментализъм, идеологии и движения на етническо и културно превъзходство. Този процес заплашва съвременния свят със “сблъсък на цивилизациите” и се проявява в радикални движения като фундаменталисткия ислям и организирани на неговата основа терористични мрежи.

Нито една стратегия за глобално развитие – на свръхсилата Америка, на световната демократична общност или на глобалната бизнес общност – не може да бъде успешна без да произвежда пълноценен баланс между политиката на глобална интеграция и политиката на идентичността, между единството на съвременния свят и легитимната автономност на съставлящите го общности и култури. Този баланс не може да се произвежда с класическите средства на кейнсианската социална интеграция, защото тя се основава върху едно задължително предусловие – културна хомогенност. Обща идентичност, при която немецът е готов да подпомогне друг немец, италианецът – италианец и т.н. в рамките на интегрираната национална общност. Не случайно кейнсианската социална държава има най-скромни успехи в общества като американското, които са по определение културно и етнически разнородни. Днес задачата е да се произведе глобален интеграционен механизъм – пазарен, организационен, институционален, политически, да се произведе нова система на международен порядък, която по определение да включва нарастващото многообразие на света и нарастващото самосъзнание за ценността на собствената идентичност. Особено важен елемент на подобна интеграционна стратегия е разработването на нормативните и институционални рамки и основания на международната стопанска система и на системата от политически отношения – това е областта, negliжирана в най-голяма степен през последните 20 години на либерален глобализъм и неоконсервативно упование на едностранната твърда сила.

Предизвикателствата на съвременното глобално общество предполагат мобилизация на всички значими общности, стопански и политически фактори, но най-голямо значение за успешното навлизане в новата епоха пред нас е успехът на глобалната стратегия на САЩ. В годините след войната в Ирак и едностранното фокусиране на Америка върху борбата с тероризма, поредица изкушени пророци оповестяваха края на еднopolюсния свят и формирането на световен баланс от

множество сили – система на многополярност. Този текст ще се ограничи да прави конкретни предсказания, но многополярността е възможност, която създава много повече проблеми, отколкото решава. Нека преди всичко започнем с това, че многополярността на съвременния свят в икономически план е житейски факт в продължение на десетилетия. Излязла от Втората световна война като най-могъщата световна сила, Америка към края на 1940-те години представлява около 54 на сто от световната икономика и е в състояние да диктува новия финансов, икономически и политически международен ред (извън зоната на съветската империя и комунистически Китай), установен в Бретън Уудс и в Сан Франциско. След началото на 70-те години и до днес САЩ контролират между 22 и 25 на сто от световната икономика, съпоставими единствено с потенциала на ЕС и оставяйки на сериозно разстояние зад себе си другите големи икономики – на Япония, на СССР (преди разпадането му), а през последното десетилетие – на Китай и Индия. Америка продължава да бъде най-голямата икономика, но не и със статут на монополна икономическа свръх-сила. С динамичното развитие на Китай и целия Азиатско-Тихоокеански регион икономическата многополюсност и дори – в перспективата на десетилетия – излъчването на нов стопански хегемон в лицето на Пекин е тенденция, на която трудно ще се намери алтернатива. Ако САЩ и западните им съюзници не удържат икономическото лидерство чрез нови технологични пробиви и качествено нова енергийна ресурсна система, икономическият център на света много скоро ще се премести в далечния Изток.

Не съществува алтернатива и на културната многополярност. Ако между 60-те и 90-те години на миналия век Америка играеше ролята на лидер в развитието на съвременната популярна култура – започвайки от Холивуд и “Макдоналдс” и завършвайки с новите поведенчески стилове на ежедневието – модни, музикални, сексуални и общностни, то днес ценността на собствената култура и традиция отбелязват мощно завръщане. Америка остава “суперсила” на младежката повседневна култура, но плурализацията на културните модели – ценностни, поведенчески и общностни е необратим факт. Радикалните прояви на това завръщане към традиционните идентичности са религиозният фундаментализъм, преоткриването на традиционалистки форми на дискриминация – спрямо жената, младите хора и т.н. Но освен радикалните културни форми в съвременния свят динамично се развиват многообразни стилове на съчетаване на традиционна с модерна идентичност, на икономическа свобода и политическа еманципация с респект към общностната и религиозната традиция, със стремеж към съчетаване на различни култури и духовни системи в мозайка от съвременни общностни стилове. Времето на стандартизираната поп-култура по американски образец отминава безвъзвратно.

Но застъпниците на многополярността – в Москва, Техеран или Каракас – нямат предвид стопанската или културната плурализация когато визират края на “американския век” в международните отношения. При тях многополярността има ясни стратегически – геополитически очертания: замяна на международната система, основана върху американското военно-политическо и стратегическо лидерство с равновесна система на равноправни “Велики сили” – от типа на Европейския концерт през XIX век. Рано или късно подобна система на международни отношения ще замени еднopolюсния свят. Каква цена ще платим обаче всички ние, ако това се случи днес или утре? На какви принципи ще почива този “многополусен свят”, какви общи ценности ще постави в основите си? Какво международно право ще упражнява светът под колективната хегемония на Москва, Пекин, Брюксел, Вашингтон, Делхи? Как ще

бъдат съдържани силите на разрухата, насилието, геноцида и фанатизма? Какви ще бъдат гаранциите за малките страни и култури при колективната хегемония на новите “Велики сили”? Тези въпроси не са без значение и отговорите им днес не са утешителни. Днешният еднополюсен свят е не проблем, а шанс за съвременното глобално общество. В обзрима – средносрочна перспектива този еднополюсен свят няма сериозна стратегическа – геополитическа алтернатива.

Първата възможност за изход от еднополюския свят е, разбира се, стратегическата еманципация на Европа като единна сила с равностойна геополитическа тежест на американската. Тази възможност сигурно ще се реализира един ден, но този ден не е близко. Днес и в обзримо бъдеще общата външна и отбранителна политика на ЕС ще бъде упорито и системно тествана, но успехът ще си остава променлив. Винаги когато ЕС срещне твърда конкуренция на външни силови фактори, общият европейски интерес се разпада до националните интереси на страните членки. Това се случи по отношение на войната в Ирак, случва се ежедневно по проблемите на взаимоотношенията с Русия – енергийна сигурност, системи за ПВО, оценка на кризата в Южен Кавказ и т.н. Ролята, която Европа играе и ще играе в международната система е изключително значима, но превръщането ѝ в интегрирана и ръководна геополитическа сила ще отнеме немалко време.

Китай безспорно е кандидатът с най-големи шансове за статут на нова свръхсила, който би могъл да се реализира в плана на следващите 2-3 десетилетия, но това развитие е подчинено на определени условия. На първо място, достигането и задминаването на САЩ като икономическа сила е много вероятно, но дори и тогава специфични преимущества – технологични, организационни и политически – на американската система ще се съхранят и биха могли да играят ключова роля за продължаване на статута на Америка като единствена свръхсила. Второ, при цялата си новопридобита стопанска и политическа мощ, Китай се въздържа от амбицията за глобална сила. Китайските стопански проекти заливат Африка и Латинска Америка, но Пекин устойчиво поддържа самоидентификация на основен фактор в Азия. Трето, в продължение на хилядолетия Китай не притежава традиция на експанзия – във всеки смисъл на тази дума - извън своите граници и устойчиво поддържа международно присъствие и стратегия на класическа, макар и огромна национална държава. Изкушенията пред Пекин да играе глобална роля безспорно ще нарастват, но реализацията им ще отнеме време, немалко време.

Москва мощно вее знамето на многополярността, надявайки се размножаването на полюсите да легитимират и Русия като един от тях. Президентът – премиерът Путин активно се бори за статут на председател на новия “авторитарен интернационал”, в който Москва усилено се старее да включи Пекин, Техеран, популистката диктатура на Чавес в Каракас, както и своята собствена централноазиатска периферия. Шанхайската организация за сътрудничество (ШОС) бе тъкмо опит за институционализация на антизападната авторитарна ос Москва – Пекин, но Китай се ангажира с тази инициатива само доколкото вижда своя собствен национален интерес в нея. Достатъчно беше Русия да поиска от своите нови съюзници в “авторитарната ос” подкрепа за “независимостта” на отнетите от Грузия миниатюрни провинции Абхазия и Осетия, за да получи ледено резервираната реакция на Пекин, не по-различна от тази на останалия свят. Макар че притежава 1/7 част от световната територия и огромните богатства на Сибир, Русия днес е “велика сила” под много въпросителни: едноизмерността на нейната икономика, основно базирана върху износ на енергоносители, примитивизмът

и тромавостта на нейната олигархично-авторитарна политическа система, тежката демографска криза и още по-тежката криза на инфраструктурата, огромните загуби на финансовите пазари – огромни дори и по мащаба на срива, постигнал Америка и Азия – всичко това прави твърде малко вероятно превръщането на Русия в пълноценен полюс на сила в рамките на мечтаната от нея “многополярност”. По вероятно е Русия да употреби натрупаните от износ на енергия ресурси в безсмислено съперничество със Запада по периферни за руското бъдеще проблеми като разширението на НАТО, ПВО системите в Централна Европа и контрола на Москва върху една или друга част от бившето съветско имперско пространство. Така Москва проигрва шансовете си за сериозно и дългосрочно партньорство с Европа и Америка, които са единствените перспективни съюзници на Русия в неизбежното съперничество с Китай и ислямския свят.

Индия и Бразилия са безспорни кандидати за членство в първата лига на глобалната политика, чиято роля може само да расте заедно с тази на Китай, но политическите измерения на тяхното нарастващо влияние не могат в обозримо бъдеще да застрашат позицията на Америка като свръхсила. Съхраняването на тази позиция за САЩ не е въпрос на идеологическо предпочитание или принадлежност към интересите и идентичността на западния свят. Всички са заинтересовани от съхраняване на еднополюсния свят при условието, че Америка упражнява отговорно и в система на партньорски взаимоотношения с останалия свят своята уникална сила. САЩ е велика свободна страна, в която нито една системна злоупотреба с власт, влияние или богатство не може да се утвърди или легитимира - за разлика от обществата на всички “авторитарни колоси”. Дори и очевидните нарушения на духа и буквата на демократичното общество, каквито напоследък бяха лагерът в Гуантанамо или иракският затвор Абу Граиб са прецеденти, които се коригират преди всичко с усърдието на самото американско гражданско общество. Лидерството на Америка – при всички рискове, породени от приоритетната защита на американския национален интерес преди този на глобалния свят като цяло – дава много по-големи шансове за утвърждаване на ценностите на свободата, човешките права, културното многообразие и глобалната сигурност, отколкото конфликтната многополюсност, рекламирана от adeptите на “авторитарния интернационал”. Лидерството на Америка не може да продължи безкрайно – то е необходимо само дотогава, докато системата на глобалния свят узрее за хоризонтална многополюсност, гарантираща достиженията на демокрацията, хуманизма и респекта към свободата на всяка човешка личност. Подобни гаранции днес не могат да се получат нито от Москва, нито от Пекин, нито от Техеран. Още по-малко можем да ги очакваме от другите водачи на радикалния ислям. Въпросът е в това, ще успее ли Америка да удържи своята роля на глобален лидер, или ще предаде света в хаотичната прегръдка на многополюсните амбиции и предизвикателства?

По същество отговорът на този въпрос ще бъде даден от администрацията на президента Барак Обама. Най-голямото предизвикателство пред този човек са огромните очаквания и надежди, които неговата личност фокусира. Освен афро-американският му произход, който за пореден път вдъхна живот на “американската мечта”, Обама символизира очакванията на Америка и света за по-справедлив икономически ред, за нов и мирен световен порядък, за край на войните, разделенията, конфликтите... Всички тези недъзи на света обаче не са преодолими нито от един човек, нито от нацията, която той оглавява – дори това да е Америка. Затова опасно малко е разстоянието от “Осанна” до “Разпни го”. Днес обаче Барак Обама разполага с огромен

кредит на доверие и подкрепа. Ние не знаем как той ще го оползотвори, но можем да формулираме няколко основни елемента на една възможна стратегия, с която Америка начело с Обама би подходила към глобалния свят.

Изчерпването на неоконсервативния – неолибералния модел е свидетелство не просто за системно-организационна криза в управлението на глобалните стопански и политически процеси. Елитът на западния свят преживява комплексна миогледна криза – на ценностната си система, на колективното целеполагане, на системата за разпределение на властта в обществото. Синтезът на авторитарно-йерархичната (консервативната) и либерално-индивидуалистичната (прогресистката) ценностна система е изчерпан като инструмент за ефективно осмисляне и преобразуване на съвременния свят. Алтернативната егалитарно-колективистична парадигма на съвременната левица – социалистическа, екологична, мултикултуралистична – е прекалено хаотична и непродуктивна в организационен и практически план, за да замени или поне да допълни традиционните ценностни форми на индустриалния и постиндустриален капитализъм. “Свободният пазар” не е отговора на съвременните предизвикателства, “Божият ред” на консерватизма – също, но и производните на “великата егалитарна революция” от 60-те години нови социални движения са прекалено хаотична и механична смесица, за да бъдат припознати като алтернатива. Необходима е органична, интегрална алтернатива, която преодолява и включва статуквото в своя проект на бъдещето.

Макар и в моята субективна йерархия на значимост, **най-важният стратегически приоритет** на новата администрация във Вашингтон (изключвам необходимото всекидневно управление на кризата) е изграждането на нова ресурсна енергийна система, еманципирана от днес съществуващите стопански, технологични и геополитически структури на глобалната енергетика. Трудно ми е да преценя кои алтернативни проекти от днешния ден ще се окажат с най-голямо значение за развитието на енергийната алтернатива. В своята цялост, глобалният енергиен проект на бъдещето трябва да отговаря на следните няколко изисквания. **Първо**, той трябва да преодолее зависимостта на високотехнологичните икономики от въглеводородните ресурси. Аргументите тук са както екологични и финансови, така и геополитически. Петролът и природният газ са енергоносителите на индустриалната епоха. Днешната зависимост от тях стимулира развитието на новите индустриални държави, но блокира прехода на пост-индустриалните икономики към енергийна система, съответстваща на техния назряващ потенциал за ново технологично и социално развитие. Петролната енергетика прехвърля системно огромни финансови ресурси в ръцете на петролно-газови олигархии, оглавяващи слаби, неразвити и уязвими общества със “замразено” развитие. Тези олигархии – в Саудитска Арабия, Иран, Русия, Нигерия (списъкът може да бъде продължен) - употребяват лавината от петродолари, с които разполагат, за да утвърждават обществени системи на авторитарен контрол, подтисничество, тесногръди средновековни йерархии и разнообразни форми на фанатизъм. Парите на заможните демократични общества отиват в нарастваща степен в подкрепа на все по-арогантни потиснически режими, паразитиращи върху петрол и газ. Религиозният фундаментализъм и тероризъм, “авторитарният интернационал” се градят върху гигантската пирамида от петролни барели.

Така демократичният свят с едната ръка субсидира щедро развитието на фанатизъм, потисничество и робовладелска арогантност, а с другата финансира борбата с техните ефекти – тероризма, геноцида и разнообразните форми на несвободата.

Еманципацията от петрола ще постави всекиго на мястото му – с необходимата отговорност да се “размразиш”, да се развиваш, да еволюираш за да оцелееш. Не съществуват устойчиви отговори на хроничната криза в Близкия Изток, на потребността от преодоляване на масовия фанатизъм и производния му терор без решително преминаване отвъд енергийната зависимост от петрола. Трудно е да се постигне устойчива формула на взаимоотношенията между Европа, Запада като цяло и Москва при подхранващата “нов империализъм” суровинна зависимост от руския нефт и газ. Сред многобройните петролни лобита има утвърдено съгласие, че пълноценна технологична и икономическа алтернатива на въглеродородната енергия не съществува и едва ли ще бъде създадена в обозримо бъдеще. Снизходително се гледа на нововъзникващите разновидности на екологична енергия. Същевременно не се дискутира въпроса какви енергийни технологии биха станали възможни – и разпространени – ако само 10 на сто от печалбите от продажба на въглеродородна енергия бъдат употребени за изследователски технологични цели?

Второто изискване към един глобален проект за енергийна алтернатива е диверсификацията на енергийните източници. Това изискване не е ново – то е част от всяка модерна енергийна стратегия, но акцентът при един нов глобален проект не е просто върху баланса на доставчиците и видовете енергия. Необходима е децентрализация и диверсификация на енергийното потребление, което да стимулира едновременно екологична устойчивост, възобновяемост на източниците и деконцентрация – децентрализация на властовата инфраструктура, възпроизвеждаща този глобален енергиен модел. При него ефективни трябва да се окажат стратегиите спестяващи енергия, потребяващи чиста възобновяема енергия и допринасящи за децентрализация – полиархия на обществените структури. По този начин е възможно да се отслаби зависимостта между авторитарно-олигархичната централизация и количеството нефт и газ под земята. **На трето място**, глобалната енергийна алтернатива трябва да притежава гъвкавост, необходима за приспособяване към различни типове развитие и растеж. Енергийните инфраструктури на Америка и Африка, на Европа и Китай сигурно ще останат твърде различни в обозримо бъдеще – енергиен модел подкрепящ развитието на едни народи и ограничаващ развитието на други ще се превърне в нов мощен източник на съперничество и конфликт.

Второто основно предизвикателство, което новата администрация във Вашингтон ще трябва да посрещне заедно със своите съюзници и партньори е изграждането на институционална инфраструктура за регулиране на глобалната икономическа система. Неуспехът на срещата на G-20 във Вашингтон през ноември бе предизвестен предвид желанието на отиващата си администрация да управлява кризата без да променя ценностната, идейната и институционална система на съществуващия глобален стопански порядък. Но този отказ не е свидетелство за ограничения потенциал единствено на неоконсервативната – неолибералната доктрина. Цялостният *weltanschauung* на западния постиндустриален елит не допусна през последните две десетилетия сериозен разговор за институционалната основа на глобализацията. Либералният интернационализъм бе още по-настойчив от неоконсерватизма в отричането на необходимостта от създаване на такава глобална институционална инфраструктура. Ако неоконсерваторите считаха военната и политическа мощ на САЩ и техните съюзници за напълно адекватен и достатъчен международен регулатор, либералните мислители изпаднаха в нирваната на един “смел нов свят”, където националната държава и национализмът най-после са изгласкани в ъгъла, а на тяхно място непротиворечиво тържествуват глобалният пазар и абстрактната либерална

демократия (безотносителна към традиции, институции и култури), кротко заела мястото на марксисткия “пролетарски интернационализъм”. Този възглед нанесе на международния порядък значително повече поражения, отколкото ефектите на неоконсерватизма в Гуантанамо и Абу Граиб.

Идеологическият, икономическият и геополитическият удар върху националната държава доведе до полуразпад на десетки слаби държавни образувания в Третия и в посткомунистическия свят - феноменът “провалени държави”. Липсата на каквато и да е институционална алтернатива на националната държавност - освен “свободния пазар” - породи деинституционализация, хаос, демодернизация, ръст на организираната престъпност в Африка, Азия, Източна Европа. Възраждане и разцвет преживяха етническият трайбализъм, сепаратизмът, разпространението на организирания въоръжен бандитизъм, ескалиращ до нивото на пълномащабни граждански войни – особено в Африка. Десетилетия разгръщане на теорията и практиката на девелопментализма, на модернизацията, на социалната инфраструктура бяха безмилостно премахнати с едно натискане на бутона *Delete* върху клавиатурата на либералния глобален оптимизъм: премахваме границите, премахваме национализма, премахваме “ненужните” остатъци от “старото време” – и смело вървим към глобална хармония...! Господи, колко си приличат всички утопии! В тази среда конфекционните стратегии на МВФ и Световната банка приличат по-скоро на изливане на вода в пясък, отколкото на истински рецепти за модернизация и развитие. Създаването на адекватна на глобалната икономика институционална среда трябва да започне с разумното допускане, че пазарът е само абстрактен механизъм на равновесие докато не бъде “облечен” в институциите на всяка общност – от малкото племе до глобалния сват, от античния полис до постмодерното глобално село. Ролята на Америка в иницирането на дебат за развитие на глобална среда на стопанска институционализация е особено важна предвид хегемонията на Вашингтон в системата на Бретън Уудс през последните 60 години.

Оттук и **третото ключово предизвикателство** пред обществените елити на Америка и на Запада като цяло, чийто потенциал олицетворява новоизбраният президент Обама – реформа и развитие на цялостната съвкупност от ценности, норми и процедури на международен живот, интегрирани в нова система на международни отношения. Тази задача е дългосрочна и не се побира в един или два президентски мандата. Съществуващата система на международно право, отношения и институции е продукт на модерния Запад. Тя все по-малко е обект на консенсус от страна на незападните елити и народи, възраждащи все по-отчетливо самосъзнанието за собствената си културна значимост и идентичност. Легитимността на културното многообразие в постмодерния свят прави трудно достижим ценностния консенсус по отношение на международните правила. Това открива пространство за успешно маскиране на ретроградни режими, олигархични елити и авторитарни имперски проекти като легитимни прояви на идентичност и “цивилизационни” различия. Демократичното устройство, правата на човека, автономността на личността от политическия режим се представят като продукти единствено на западната култура. Като лидер на демократичните общества Америка не може да си позволи да изпадне в една от двете крайности: да налага демократично управление със силата на оръжието в негостоприемна обществена среда или да признае правото на съществуване на авторитаризма и ретроградността като легитимна проява на “културно различие”. Международният порядък, който трябва да възникне на базата на нашите уроци от близкото минало трябва едновременно да защити върховите постижения на човешката

цивилизация (каквато е институционализираната свобода – демокрацията) и да интегрира различни еволюционни равнища на разгръщане на човешката цивилизация в многообразни културни и национални форми. Администрацията на Барак Обама няма да довърши този проект, но е много важно да го инициира като конкретна политическа стратегия за преодоляване на редица от най-тежките дилеми на нашата съвременност.

Епохата, в която навлизаме носи многообразни възможности за развитие на съвременния свят. Тя може да се реализира като успешен процес на интеграция на глобалния свят, но може и да породи центробежни сили и конфликти, освобождаващи огромен разрушителен потенциал, способен да прекрати глобалното развитие на постмодерния свят. Избирането на Барак Обама за 44 президент на САЩ е само една възможност в първото направление. Изборът на Обама символизира края на една епоха и надеждите, свързани с едно възможно добро бъдеще. Кое то трябва да бъде целенасочено осъществено, просто защото не може да бъде подарено.

¹ Beer, S. "Britain Against Itself", L. 1982

² Bell, D. "The Cultural Contradictions of Capitalism", N.Y. 1976

³ Novak, M. "The Spirit of Democratic Capitalism", N.Y. 1982

⁴ Kagan, R. "Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order" N.Y. 2004

⁵ Nye, J. "The Powers to Lead", Oxford 2008